

ВНЕСОК ОУН У ПРОПАГАНДУ НАЦІОНАЛІЗМУ ДОВОЄННОГО ПЕРІОДУ ТА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Гурська О. А., 2010

Розглянуто націоналізм та його пропаганда у діяльності ОУН у роки Другої світової війни.

It is considered the nationalism and its propaganda in activity of OUN the years of the Second World War.

Сьогодні в історіографії проблема діяльності націоналістичних організацій та їх внесок у пропаганду націоналізму на території України, зокрема Галичини в період Другої світової війни, вивчена недостатньо. Існують суперечності стосовно самого поняття "націоналізм" та українського націоналізму. Відсутність глибоких досліджень можна пояснити упередженим ставленням до вивчення діяльності українських націоналістів в роки тоталітарного режиму.

Діяльність ОУН широко висвітлена у працях науковців української діаспори: П. Мірчука, З. Книша, В. Мартинця, Л. Ребета, Л. Шанковського та ін. Найповнішу історичну характеристику діяльності Організації українських націоналістів на Західній Україні подав П. Мірчук у праці "Нарис історії ОУН". У цій праці систематизовано внутрішньоорганізаційні матеріали ОУН, подано характеристику ідеології українського націоналізму, проаналізовано програмні постанови, детально висвітлено фактологічну історію ОУН від створення до 1939 р.

Націоналістичні ідеї, які сьогодні зазнають масових перекирвань і фальсифікацій, все ж опановують українське суспільство, стають дієвим чинником у формуванні політичного образу сучасної України [1]. Історія націоналістичного руху, його ідеологічні засади ще не достатньо вивчені.

Найбільша заслуга в розвитку ідеології націоналізму належить Дмитру Донцову, який ще у роки Першої світової війни і Національної Революції (1914 – 1920 рр.) докладав багато зусиль для духовного, інтелектуального переродження українського народу. Саме поняття "націоналізм" трактується по-різному, як світоглядний принцип, найбільшою мірою притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитись на націю, та як ідеологію і політику в національному питанні, для яких характерні ідеї національної зверхності та національної винятковості [2].

Визвольна боротьба 1914–1920-х рр. прискорила процес ідеологічного визрівання і призвела до створення Організації Українських Націоналістів, що започаткувала свій родовід з націоналістичної ідеології, націоналістичного світосприйняття та орієнтації на цінності, передусім національні. У 1924 році почав виходити часопис „Національна думка”, який відзначався глибиною осмислення ідеологічної проблематики і став основою для пізнішої появи „Розбудови Нації”, офіціозу ОУН. Характерною ознакою часопису було те, що він вперше почав розробляти фундаментальні поняття ідеології українського націоналізму, зокрема такі, як Нація, єдність Нації; пріоритет загальнонаціональних інтересів над класовими чи територіально-партикулярними; неминучість боротьби, а не переговорів чи співжиття з ворогами української нації [3]. На I Конгресі (початок лютого 1929 р.) у Відні була створена Організація Українських Націоналістів (ОУН) також були затверджені основні засади українського націоналізму. Основні з них: український націоналізм є духовий і політичний рух, що зародився з внутрішньої природи Української Нації в

час її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття; українська нація – це вихідне положення кожної чинності та спрямування українського націоналізму; органічна пов'язаність націоналізму з нацією є фактом природного порядку і на ньому основане ціле розуміння істоти нації; нація є найвищий тип органічної людської спільноти; внутрішня форма нації є основний чинник її динамічного тривання і разом з цим принцип синтетичного формування, який дає життю нації на протязі її історичного розвитку суцільну духовну окресленість, зазначену в різних її конкретно-індивідуальних виявленнях (внутрішня форма – це є ідея нації); умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя, політична організація якою є суверенна держава; держава є зовнішньою формою такої взаємочинності всіх діючих сил нації, яка відповідає основним її якостям і в той спосіб уможлиблює нормальний її розвиток у всіх можливих виявленнях; через державу нація стає повним членом світової історії; для Української Нації в стані її політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правної організації, означеної Українська Самостійна Соборна Держава; український націоналізм висновує для себе з провідних засад державної організації практичні завдання, підготовчі для здійснення державного ідеалу соборними зусиллями українців-державників, зорганізованих на принципах: чинного ідеалізму та індивідуального почину; першим зав'язком та послідовником завдань українського націоналізму є покликана до життя Конгресом Українських Націоналістів Організація Українських Націоналістів, побудована на засадах: всеукраїнства, надпартійності і монократизму [4].

Організація українських націоналістів, що діяла на західноукраїнських землях і в еміграції від 1929 р., а після загибелі провідника Євгена Коновальця у 1938 р., розкололася на дві однойменні, але самостійні організації: ОУН під проводом Андрія Мельника ОУН(М) і ОУН під проводом Степана Бандери ОУН(Б).

З червня 1933 року Степан Бандера був затверджений на посаді Крайового Провідника Берлінською Конференцією ОУН (3–6 червня) і водночас були прийняті запропоновані ним проекти подальшої діяльності ОУН в Краю. Очоливши Крайову Екзекутиву ОУН на західноукраїнських землях, С. Бандера відразу взявся за зміцнення організаційної мережі ОУН, посилення її бойової діяльності, піднесення рівня пропаганди і загального духу боротьби. Відбулися такі зміни в керівному складі Крайової Екзекутиви: заступником бойового референта став Богдан Підгайний – “Бик”, який контактує з членами ОУН, в той час, як керівник бойової реферантури – Р. Шухевич – залишається надійно законспірованим; розділено політико-ідеологічну реферантуру – В. Янів очолює політичну, а Я. Стецько – ідеологічну; керівником пропагандивної реферантури став Ярослав Спольський – “Бір”, його помічником – Осип Николишин – “Голота”; розвідкою почали відати Ярослав Макарушка (на території Львова) і Олекса Пашкевич (поза Львовом). Решта складу залишилася незмінною[5]. У той час метою діяльності ОУН було показати постійно зростаючу силу українського націоналізму, підірвати остаточно авторитет влади, психологічно підготувати народ до радикального, бойового протистояння режимові, врешті закінчитися це мало загальнонародним повстанням [6].

Маючи добрий досвід у пропагандивній роботі, С. Бандера по-новому, дуже ефективно організовує пересилання і розповсюдження підпільної літератури. Створюються спеціальні прикордонні пункти для перекидання преси в глибину краю: у Кракові, на Гуцульщині і Бойківщині. З-за кордону приходили “Розбудова Нації”, “Сурма”, потім “Український націоналіст”. Досить регулярно у Краю видавалися “Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ”, “Юнак” – для провідних членів і “Юнацтво” – для усієї молоді. Крім того, відбувалась пропаганда націоналізму в легальних виданнях: “Наш клич” (виходив з 1933 р.) і “Студентський шлях”. Зробивши посилений акцент на роботі пропагандивної мережі, ОУН швидко досягла ширшого впливу на маси, проникаючи зі своїми ідеями у все нові і нові пласти і верстви суспільства. Також важливим засобом активізації народу став культ символічних могил українським героям. Крім існуючих вже могил січових стрільців, тепер запроваджується насипання в кожному селі символічної могили, де на річніці визначних дат – 1 листопада, на Зелені свята – відправляються панахиди, виголошуються патріотичні промови, загалом проводиться агітаційно-пропагандивна робота, якою керує ОУН [7].

Був вироблений план проведення масштабної шкільної акції, яка б сприяла залученню у боротьбу наймолодшої генерації українства. Акція полягала у наступному: на початку навчального року в усіх школах Західної України в один день були розкидані членами ОУН і її прихильниками листівки, в яких закликалося дітей відмовитися говорити польською мовою, вимагати вчити їх історії України і українською мовою тощо. Також закликалося вимагати повернення в школи українських вчителів, свідомих патріотів і носителів національного духу. За неповними даними, під час шкільної акції були розповсюджені 92 тисячі листівок і 6 тисяч брошур на цю тему. Все це друкувалося підпільно у львівській друкарні “Час”. Ця акція принесла вагомий результати. Кожен учень кожної школи раптом відчув себе членом великої спільноти – Нації, – спільноти, що домагається своїх прав [8].

У 1938 р. був підступно вбитий в терористичному акті у Роттердамі провідника ОУН полковника Є. Коновалець, що мало драматичні наслідки для ОУН, яка з цього часу втрачає єдність. Вбивство голови ПУНу загострило суперечності, що існували у неоднорідному середовищі організації і спровокувало серйозну кризу усього руху. Найбільшу роль у конфлікті відіграла проблема української співпраці з німцями, яку по-різному трактували старші і молодші члени ОУН. Компромісу не було знайдено, і незабаром утворюються, фактично, дві різні ОУН, яких популярно називають “фракціями”: ОУН(м) – “мельниківці” на чолі з Андрієм Мельником, затвердженням на другому конгресі у Римі 1939 р. головою ПУНу, і ОУН(б) – “бандерівці” зі Степаном Бандерою на чолі проводу (революційного), затвердженням на другому конгресі у Кракові у квітні 1941 р.

Також серед наслідків розколу ОУН 1939 – 1941 рр. одним з найочевидніших став розрив у темпах ідеологічної еволюції. За час війни ОУН(М) фактично не змінила своїх ідеологічно-програмних засад, а після війни цей процес розтягнувся на десятиліття. ОУН(Б) виявила значно більше динамізму у цій сфері. Політико-програмні настанови ОУН(Б) змінилися на III надзвичайному великому зборі у серпні 1943 р. Тези про органічність нації, про вищість інтересів нації, про ідеал самостійної соборної держави залишилися незмінними. Найбільш показовою була зміна акценту в принципі національного колективізму: в ідеологічній преамбулі йшлося про те, що ідеалом нового суспільства є знищення усіх форм класової експлуатації і побудова всенародної держави. В соціально-економічній сфері була використана класична соціал-демократична схема: держава має утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки і соціальної сфери, не допускати різкої майнової диференціації та свавілля бюрократії. У повоєнний період націоналістичний рух, якщо не зважати на групи підпілля в Україні, перейшов на становище еміграційного з усіма відповідними організаційними і політичними наслідками. Єдиним полем результативної політичної діяльності стала українська діаспора. В ОУН(Б) відбулася ідеологічна герметизація, що ґрунтувалась на публіцистичній риторичі зразка 1930-х рр. Глорифікація образу С. Бандери після його трагічної загибелі та політико-ідеологічна самоізоляція ОУН(Б) виключали можливість змістовної ідеологічної еволюції. ОУН(М) з кінця 1940-х рр. перейшла на демократичні позиції і відмовилась від претензій на виключність націоналістичного руху у визвольній боротьбі.

Друга світова війна стала жахливою трагедією для українського народу, що зустрів світовий конфлікт розділеним територіально між сусідніми державами та повністю змінила політичну ситуацію як в Україні, так і поза нею. В Україні, окрім ОУН, зникли усі політичні партії. Керівники цих партій, які перебували в еміграції, не могли вести жодної політичної діяльності. У Німеччині рух Скоропадського скоро втратив свою популярність. Тільки ОУН утвердилась скрізь, як вирішальна сила [9].

Усі оунівські інструкції того часу рекомендували проводам різних рівнів добирати в реферантуру пропаганди найкращих, досвідчених, здібних людей. Перед кожним пропагандистом ставилося завдання ширити ідеї українського націоналізму на мітингах, в розмовах, у бесідах та шляхом “шептаній” пропаганди; постійно проводити ідейно-політичний наступ, доводити неминучість розпаду більшовицької імперії, по всій Україні пропагувати ідеї революційної боротьби [10].

Під час німецької окупації свою пропагандистську діяльність ОУН здійснювала за допомогою підпільного друку літератури. Для цього використовували державні друкарні, де потай,

з допомогою довірених осіб, були сформовані підпільні видавничо-пропагандистські структури. Керував роботою Головний осередок пропаганди (ГОСП) або Головний осередок пропаганди і інформаційної служби (ГОПС) на чолі з Головним референтом пропаганди. Цю посаду обіймав Дмитро Маївській. Члени ГОСП визначали основні напрями пропагандивно-видавничої роботи, окреслювали пріоритетну тематику періодичних видань, виготовляли ключові зразки пропагандивних матеріалів. Рішення ГОПС були обов'язковими і для пропагандивних осередків, і для політвиховних структур УПА [11].

Тематична спрямованість видань ОУН була цілковито підпорядкована ідейно-політичній лінії організації та її потребам, тобто націоналістичній. Підпільні публіцисти, оперативно реагуючи на інструкції ГОСП та Проводу, бралися до найактуальніших проблем, відповідали потребам певного періоду боротьби [12]. Основним завданням видавничо-пропагандистського сектору в перші дні радянсько-німецької війни було “поширити серед найширших мас Українського народу ідеї та політичну програму Українського націоналізму, змобілізувати їх до боротьби за ідеї Української Революції, дати відпір пропаганді” [13]. ОУН намагалась опанувати легальний пресовий сектор і тим самим надати українським виданням виразного націоналістичного характеру та встановити монополію на видання преси, стати справжнім виразником волі українського народу.

На сторінках легальних часописів ОУН широко висвітлювались та пропагувались основні засади діяльності організації, вказувались шляхи вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням українського суспільства відповідно до націоналістичної доктрини. Особливо багато таких матеріалів знаходимо у часописах, контрольованих ОУН(б). У кременчуцькій газеті “Дніпрова хвиля” була опублікована стаття І. Костецького, у якій на популярно-пропагандивному рівні роз'яснено суть і причини виникнення українського націоналізму: “Українській націоналізм був неминучим мужнім висновком почуттів та мислів кращих синів землі, висновком, що виник з пекучої проблеми будувати власну долю власними руками, з невимовного потягу до об'єднання – і з жаданням завоювати собі право на повагу від інших сусідніх народів” [14; 15].

У період між світовими війнами, коли ідеї націоналізму таки утвердилися в українському народі, націоналізм довів свою колосальну життєспроможність і здатність подвинути людину, народ на справжній героїзм, перетворити суспільство на одне згуртоване і міцне ціле. Пропагуючи націоналізм, у своїй діяльності ОУН сприяла утвердженню ідеї незалежності Української держави та залученню до боротьби за неї якомога ширших кіл населення.

1. Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух.* – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – С. 1. 2. *Філософський енциклопедический словарь.* – М., 1989. – С. 308. 3. Червак Б. *Націоналізм, націоналістичний рух, Організація Українських Націоналістів.* – К., 2009. – С. 3. 4. Мірчук П. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів.* – Т. 1. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – С. 15. 5. Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух.* – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – С. 161–162. 6. Там само. – С. 162. 7. Там само. – С. 163–164. 8. Там само. – С. 165. 9. Косик В. “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”. – К., 1992. – С. 23. 10. Онишко Л. Катерина Зарицька: Молитва до сина/ “Подвижники національної ідеї”. – Львів: Світ, 2002. – С. 175. 11. Стасюк О. *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953рр.).* – Львів: Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – С. 35. 12. Там само. – С. 94. 13. *Постанови II Великого Збору ОУН // Причинки до суспільного мислення (Збірка статей із серії “Бібліотека українського підпільника”).* – Торонто, 1989. – Ч.1. – С. 40. 14. Стасюк О. *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.).* – Львів: Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – С. 97. 15. Костецький І. *Принципи українства // Дніпрова хвиля.* – Кременчук, 1941. – №3. – 5 лист.